

БІОТА БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА «АСКАНІЯ-НОВА» імені Ф.Е. ФАЛЬЦ-ФЕЙНА НААН

В.В. Шаповал, І.К. Поліщук, Т.В. Старовойтова

*Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН
(сmt Асканія-Нова, Каховський р-н, Херсонська обл., Україна)
e-mail: shapoval_botany@ukr.net; ORCID: 0000-0003-0443-663X
e-mail: polishchukigor7ascania@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3328-2609
e-mail: starovoitovatetana@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4243-1311*

У статті наведено загальний огляд біоти Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН на основі існуючих зведень та актуалізації окремих інвентаризаційних даних. Подано інформацію щодо площі, функціонального зонування та фізико-географічної приуроченості території. Відзначено самобутню, історично визначену інфраструктуру асканійського заповідного комплексу, що істотно вирізняється серед об'єктів природно-заповідного фонду України за рахунок поєднання природних екосистем цілинного типчаково-ковилового степу з насадженнями дендрологічного парку на зрошенні та зоопарку з напіввільним утриманням диких копитних. Наголошено, що подібне сполучення природоохоронних функцій та неоднорідність природно-територіального комплексу визначають високий рівень біорізноманіття, в т. ч. його раритетної компоненти. Отже, означена гетерогенність території заповідника, а також сукцесії природних екосистем, інвазії й супутні наслідки інтродукції вимагають періодичних реінвентаризацій, критичних ревізій, узгоджень і систематизації загальних флористичних та фауністичних зведень території, окремих видових списків у розрізі функціональних зон, уточнень соціологічного статусу видів. Існуючі матеріали щодо різноманіття біоти та переліку рідкісних видів флори і фауни території Біосферного заповідника «Асканія-Нова» зведено в єдиний, цілісний список, що унаочнює повний видовий склад природних і штучних екосистем різних функціональних зон, доводить фактологічну насиченість поточної редакції загального конспекту біоти, забезпечує необхідну кадастрову інформацію й методологічне підґрунтя для оцінки завданих збитків довкіллю внаслідок збройної агресії та окупації території. Наразі біорізноманіття Біосферного заповідника «Асканія-Нова», включно з дендрологічним парком загальнодержавного значення та зоопарком, налічує 2570 видів фітобіоти (сушинні рослини — 1762, мохоподібні — 54, водорості — 285, гриби — 330, лишайники і ліхенофільні гриби — 139) та 2292 види зообіоти (безхребетні — 1945, хребетні — 347). У складі біоти 167 видів флори й 307 видів фауни мають охоронний статус національного, регіонального та міжнародного рангу.

Ключові слова: біота, флористичні та фауністичні зведення, реінвентаризація, кадастр, збереження біорізноманіття, рідкісні види.

ВСТУП

Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН (далі БЗ) має самобутню, історично визначену інфраструктуру та виокремлюється серед об'єктів природно-заповідного фонду України через поєднання природних екосистем цілинного степу зі штучними екосистемами дендрологічного парку на зрошенні та зоопарку з напіввільним утриманням диких копитних. Таке сполучення природоохоронних функцій та неоднорідність

природно-територіального комплексу визначають високий рівень біорізноманіття, в т. ч. його раритетної компоненти.

БЗ розташований у причорноморському регіоні України на території об'єднаної територіальної громади Асканія-Нова селищної ради Каховського р-ну Херсонської обл. За фізико-географічним районуванням України територія БЗ належить до Асканійсько-Подівського району Присівасько-Приазовської низовинної області Причорноморсько-Приазовського краю Південнестепової (сухостепової) підзони

Степової зони. У системі геоботанічного поділу України територію репрезентує Дніпровсько-Азовський округ злакових і полиново-злакових степів та подових лук. Відповідно до зоогеографічного районування територія БЗ належить до Палеарктичної області, Аридної Середземно-Центральноазійської підобласті, Степової провінції, Понтіїського округу, Азово-Чорноморського району, Азово-Чорноморської ділянки річкових долин і морського узбережжя [1–3].

Фауністичний комплекс асканійського заповідного степу (природного ядра БЗ) наразі є одним з найбільш репрезентативних у регіоні. За межами заповідної зони тваринне населення представлено типовими для сучасного антропогенного ландшафту південної частини України комплексами. Загальна площа БЗ становить 33307,0 га, у т. ч. заповідна зона 11054 га, буферна зона 6909 га та зона антропогенних ландшафтів (транзитна) 15344 га. У буферній зоні розміщені дендрологічний парк загальнодержавного значення «Асканія-Нова» площею 167,3 га та зоопарк «Асканія-Нова» площею 75,58 га. БЗ надано у постійне користування три земельні ділянки сумарною площею 11298,8 га. Землі інших землекористувачів та землевласників, що ввійшли до складу БЗ без вилучення, займають 22008,2 га. Отже, більшу частину зон буферної і транзитної репрезентують сільськогосподарські угіддя [2].

Різноманітність біотопів заповідника, сукцесійні зміни природних екосистем, інвазійні процеси й супутні наслідки інтродукції вимагають періодичних реінвентаризацій, критичних ревізій, уточнень та осучаснення загальних флористичних і фауністичних зведень території [3–6 та ін.], окремих видових списків у розрізі функціональних зон, а також верифікації списку рідкісних, вразливих видів та узгоджень їх поточного соціологічного статусу (регіонального, національного й міжнародного).

Метою цієї роботи стало зведення й актуалізація даних щодо різноманіття біоти та переліку рідкісних видів флори і фауни території БЗ на базі єдиного списку, що

унаочнює загальну картину та виключає «дублі» (види, що зустрічаються у різних функціональних зонах, природних і штучних екосистемах, тому паралельно подаються у різних списках). Незважаючи на беззаперечну гетерогенність території БЗ та практичну необхідність окремих флористичних і фауністичних зведень, списків чи каталогів по різних функціональних зонах, біотопах та інфраструктурних об'єктах БЗ, існує потреба тотального таксономічного зведення й загальної кількісної характеристики біоти БЗ та її соціологічного складника до офіційної бази даних і кадастру установи природно-заповідного фонду.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Останнє узагальнювальне зведення з різноманіття біоти БЗ опубліковано у 1996 р. [4]. На сьогодні найбільш детальну інформацію щодо видового складу флори й фауни БЗ подано у Картці первинного обліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду за 2006 р. [3] і Проекті організації території БЗ та охорони його природних комплексів від 2022 р. [2]. Останній документ враховує результати реінвентаризацій флори та фауни БЗ, оприлюднені у спеціальних конспектах [5; 6] і низці інших праць. Однак, за результатами поточних досліджень упорядковано актуальний цілісний список біоти БЗ та здійснено низку уточнень, доповнень, номенклатурних і редакційних змін до окремих таксономічних та охоронних чеклістів.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Актуальний конспект флори судинних рослин природного ядра БЗ складено за матеріалами узагальнень і ревізії флористичних зведень ХІХ–ХХ ст., оригінальних реінвентаризаційних обстежень та опрацювання гербарних колекцій. Збір матеріалу у ході реінвентаризації флори судинних рослин асканійського степу виконано традиційними експедиційно-маршрутними методами. Отримані результати узгоджено з даними класичних «флор», матеріалами

гербарного фонду БЗ (ASCN) та інших колекцій [6]. Номенклатуру дотримано за чеклістом флори судинних рослин України [7] і номенклатурно-таксономічною базою International Plant Names Index (IPNI), у руслі сучасних номенклатурно-таксономічних обробок та згідно з регіональними конспектами і вузькоспеціальними роботами з критико-таксономічного аналізу й типіфікації судинних рослин. Інформацію щодо різноманіття лишайників та ліхенофільних грибів БЗ узагальнено у праці [8]. Результати здійснених інвентаризаційних розвідок та опрацювань по інших групах фітобіоти (мохоподібні, водорості, гриби) базуються на нерегулярних експедиційних обстеженнях, подекуди залишаються застарілими, фрагментарними, потребують упорядкування, критичної переоцінки й сучасної номенклатурно-таксономічної редакції [2].

Інформацію з фауни безхребетних зведено за літературними джерелами, результатами каталогізації ентомологічної колекції С.І. Медведєва та матеріалами поточних обстежень, відображених у звітах про науково-дослідну роботу за програмою «Літопис природи Біосферного заповідника «Асканія-Нова» (2010–2022 рр., т. 28–40). До того ж, для виявлення, збору та обліку комах використовувались загальноприйняті методи ентомологічних досліджень – візуальні спостереження, обліки на маршрутах та ділянках, підрахунки у зразках субстрату і на модельних рослинах тощо [9].

Видовий склад та розповсюдження земноводних визначали обліком на суходолі й оглядом нерестових водойм. Плазунів обліковували маршрутним методом та ділянковим [10]. Під час виконання аналізу орнітофауни залучені архівні матеріали, а також матеріали попередніх досліджень [2; 3; 5]. Сучасні стаціонарні спостереження здійснювались безпосередньо у загонах Великого Чапельського поду та прилеглих угіддях, а також проводились періодичні обстеження усєї території БЗ автомобільним обліковим маршрутом. З огляду на особливості освоєння життєвого простору ссавцями, використовували різні методи

реєстрації їх присутності в біогеоценозі: комахоїдних *Soricidae* та дрібних гризунів *Rodentia* – відловом пастками, виявленям їх решток у харчових залишках сов та соколоподібних, відео- і фотозйомкою; рукокрилих *Chiroptera* – візуальним спостереженням у польоті, оглядом денних схованок, фіксацією спійманих у приміщеннях або загиблих тварин, реєстрацією сигналів ультразвуковими детекторами з різними функціональними можливостями; вивіркових *Sciuridae*, оленевих *Cervidae* та хижих *Carnivora* – дистанційно на стаціонарних маршрутах, оглядом оселищ, за слідами життєдіяльності, опитуванням мисливців тощо [11–13].

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Заповідна зона БЗ охоплює природні оселища, що знаходяться під загрозою зникнення і потребують охорони за Резолюцією 4 (1996) Бернської конвенції. Фоновими та найбільшими за площею є категорії E1.2 Perennial calcareous grasslands and basic steppes / Багаторічні трав'яні кальцифітні угруповання та степи та X36 Depressions (pody) of the Steppe zone / Депресії (поди) степової зони. Згідно з результатами останньої тотальної геоботанічної зйомки 1980 р. [14] степи займають 9617,0 га, або 87% площі природного ядра. Це корінні формації *Festuceta valesiacae*, *Stipeta ucrainicae*, *Stipeta capillatae*, *Koelerieteta cristatae* та ін., загальною площею 8461,0 га, а також вторинні рослинні угруповання на перелогах 1965–1968 рр. освоєння, сумарною площею 1156,0 га. Луки становлять 1326,5 га, або 12% загальної площі: корінні формації *Cariceta praecocis*, *Cariceta melanostachyae*, *Poeta angustifoliae*, *Alopecureta pratensis*, *Elytrigieteta pseudocaesia* та ін. (разом 1280,2 га) та похідні фітоценози *Bromopsideta inermis* тощо (всього 46,3 га). Болотну, водну та прибережно-водну рослинність репрезентують формації *Schenoplecteta lacustris*, *Butometeta umbellati*, *Lemmeteta minoris*, *Phragmiteta australis* та ін., приурочені до періодично затоплених та постійно обводнених місцезростань Великого Чапельського

поду (водно-болотне угіддя міжнародного значення, що охороняється за Рамсарською конвенцією). Їх сумарна площа, через гідрогенні флюктуації, істотно варіює (1–1000 га). Чагарники займають усього 4,0 га площі асканійського степу. Загалом, прудомус рослинності налічує 34 корінних та 10 вторинних формацій. До II видання (2009) Зеленої книги України занесено 5 формацій рослинності асканійського степу: ковили української (*Stipeta ucrainicae*), що об'єднує 8 асоціацій, ковили волосистої (*Stipeta capillatae*), у складі 5 асоціацій, ковили Лессінга (*Stipeta lessingianae*), що охоплює 4 асоціації, мигдалю низького (*Amygdaleta nanae*), з 5-ма асоціаціями та карагани скіфської (*Caraganeta scythicae*), що репрезентує єдину асоціацію [2].

За матеріалами узагальнень, критичної ревізії оприлюднених зведень, оригінальних реінвентаризаційних обстежень та опрацювання гербарних колекцій, останній конспект флори судинних рослин природного ядра БЗ налічує 521 вид [6]. До того ж, зі складу флористичного списку вилучено 81 вид, згаданий попередниками, 25 наведено з критичним статусом, 38 зазначено уперше. З урахуванням останніх доповнень загальний обсяг флори судинних рослин асканійського степу сягає 527 видів [2]. До загального списку флори додано сім видів: *Kohlruschia prolifera* (L.) Kunth., *Papaver rhoeas* L., *Cotoneaster* *cf. racemiflorus* (Desf.) K. Koch., *Ulmus pumila* L., *Potentilla neglecta* Baumg., *Malva neglecta* Wallr. та *Scorzonera laciniata* L. Зі складу флори вилучено два види: *Dianthus pseudoarmeria* M. Bieb. та *Vicia olbiensis* Reut. ex Timb.-Lagr. Один критичний вид із категорії застарілих неконкретних вказівок, попередньо вилучений із флористичного списку (*Vicia angustifolia* Reichard), відновлено. Крім того, *Spiraea hypericifolia* L. перевизначено як її гібрид із *S. crenata* L. (*S. × multiflora* Zabel).

За літературними даними інтродукована флора дендрологічного парку «Асканія-Нова» репрезентує 1163 види покритонасінних та голонасінних рослин (651 форму і сорт) [15]. Окрім того, раніше досліджена

спонтанна флора дендропарку включає 484 види судинних рослин [16]. Фактично, зведений список флори дендропарку об'єднує 1559 видів (спонтанна та інтродукована фракції). Нарешті, загальний список флори судинних рослин БЗ налічує 1762 види (табл. 1).

Таблиця 1. Кількісні показники різноманіття фітобіоти БЗ

Систематична група	Дослідні біотопи		Разом
	степ	дендропарк	
Судинні рослини	527	1559 (1163/484)*	1762
Мохоподібні	23		54
Водорості			285
Гриби			330
Лишайники та ліхенофільні гриби	39	126	139
Разом			2570

Примітка: * – інтродукована / спонтанна фракції флори дендрологічного парку.

На території БЗ (цілинний степ та суміжні біотопи) зареєстровано 54 види мохоподібних [17], 139 видів лишайників та ліхенофільних грибів [8 та ін.], 285 видів нижчих водоростей і 330 видів грибів [18]. Отже, загальний обсяг фітобіоти (включно з міко- та ліхенобіотою) БЗ наразі сягає 2570 видів (див. табл. 1).

Сучасний обсяг созологічного елементу флори судинних рослин асканійського степу становить 42 види (8,0% загального об'єму флори). Структура цього переліку така: до Червоної книги України (2021) занесено 19 видів (45,2% загального складу), в т. ч. чотири зникаючих та сім вразливих; до Червоного списку Херсонської обл. (2013) – 22 (52,4%), зокрема два по факту зникаючі та два вразливі; Резолюція 6 (1998) Бернської конвенції налічує один благополучний вид (2,4%); список МСОП (2022) – усього два види (4,8%) зі статусом «вразливий» (VU) та «близький до загрозованих категорій» (NT), по решті – «недостатньо даних» (DD) або «низький рівень занепокоєння» (LC); Європейський Червоний

список [19] — два види (4,8%) з належно високим охоронним статусом (NT).

Варто відмітити, що у складі природної флори БЗ зустрічаються еуендеміки (в абсолютній більшості з національним або регіональним охоронним статусом). У дійсності їх частка незначна — близько 1,3%; за окремими винятками, це таксономічно критичні види, що можуть розглядатись у ранзі окремих еколого-географічних рас: *Achillea micranthoides* Klokov, *Allium scythicum* Zoz, *Astragalus reduncus* Pall., *Gagea novoascanica* Klokov, *Phlomidoides scythica* (Klokov & Des.-Shost.) Czerep., *Polygonum scythicum* Klokov і *Tulipa scythica* Klokov & Zoz. Однак, саме ці види, з огляду на обмеженість ареалу, нечисленність місцезростань та специфічну еколого-ценотичну нішу найбільш вразливі до антропогенної трансформації та військових дій у регіоні.

Значний обсяг раритетного фіторізноманіття БЗ забезпечує інтродукована флора дендрологічного парку «Асканія-Нова» — усього 102 види покритонасінних та голонасінних рослин [2]. Так, до Червоної книги України (2021) занесено 64 види, в т. ч. вісім зникаючих та 27 вразливих; до Червоного списку Херсонської обл. (2013) — 11; Резолюція 6 (1998) Бернської конвенції налічує п'ять видів; список МСОП (2022) — 29 видів, зокрема три зі статусом «такий, що перебуває у критичному стані» (CR), одинадцять «у небезпечному стані» (EN), шість зі статусом «вразливий» (VU) та дев'ять «близький до загрожуванних категорій» (NT); Європейський Червоний список [19] — дванадцять видів: по три зі статусами EN та VU, шість зі статусом NT; до Додатку II (2023) Конвенції CITES включено три види. До того ж, лише дев'ять рідкісних видів, а саме: *Allium regelianum* A. Beck. ex Pjlin, *Rhaponticoides taliewii* (Kleopow) M.V. Agab. & Greuter, *Caragana scythica* (Kom.) Pojark., *Bellevalia sarmatica* (Georgi) Wogonov, *Tulipa gesneriana* L., *T. scythica*, *Stipa capillata* L., *S. lessingiana* Trin. et Rupr. та *S. ucrainica* P. Smirn. — є спільними для флори степу та дендрологічного парку, де культивуються на інтродукційних розсадниках або зростають спонтанно.

Крім того, охоронний статус у БЗ мають два види мохоподібних: *Riccia sorocarpa* Bish. і *Tortula papillosa* Wis. (Червоний список Херсонської обл. (2013)), — вісім видів лишайників: *Cetraria steppae* (Savicz) Kärnef. [= *C. aculeata* (Schreb.) Fr.], *Xanthoparmelia rysssolea* (Ach.) O. Blanco et al. (Червона книга України (2021)), *Acrocordia cavata* (Ach.) R.C. Harris, *Anaptychia ciliaris* (L.) Körb. ex A. Massal., *Chaenotheca trichialis* (Ach.) Th. Fr., *Lecania ephedrae* Elenk., *Peltigera didactyla* (With.) J.R. Laundon, *Usnea hirta* (L.) F.C. Weber ex F.H. Wigg. (Червоний список Херсонської обл. (2013)), — та 22 види грибів: *Agaricus romagnesii* Wasser, *A. tabularis* Pk., *Galeropsis desertorum* Vel., *Morchella steppicola* Zerova, *Polyporus rhizophilus* (Pat.) Sacc. et Dvor., *Xanthoparmelia convoluta* (Krempelh.) Hale (Червона книга України (2021)), *Agaricus augustus* Fr., *A. cupreobrunneus* (J. Schaeff. & Steer) Pilát, *Agrocybe pediades* (Fr.) Fayod [= *A. semiorbicularis* (Bull.) Flayod], *Cortinarius balaustinus* Fr., *C. infractus* (Pers.) Fr., *Cystoderma amianthinum* (Scop.) Fayod [= *C. rugosoreticulatum* (F. Lorinser) Wasser], *Entoloma turbidum* (Fr.) Quél., *E. lividocyanulum* (Kühner) M.M. Moser [= *Leptonia lividocyanula* (Kühner) P.D. Orton], *Lepiota brunneoincarnata* Chodat & C. Martin, *Lepista glaucocana* (Bres.) Singer, *Marasmius collinus* (Scop.) Singer, *Phallus hadriani* Vent. [= *P. imperialis* Schulzer], *Pholiota lenta* (Pers.) Singer, *Pleurotus eryngii* (DC.) Quél., *Psathyrella spadicea* (Schaeff.) Singer, *Rickenella fibula* (Bull.) Raithelh. (Червоний список Херсонської обл. (2013)). Отже, зведений список раритетної фітобіоти БЗ (степ і дендропарк) налічує 167 видів національного, регіонального та міжнародного рангу охорони (табл. 2).

За літературними даними фауна безхребетних тварин БЗ становить 1945 видів (табл. 3). Серед них за різноманіттям та біомасою домінують представники типу членистоногих (*Arthropoda*) — 1677 видів [2]. Найпростіших (*Protozoa*) зареєстровано 73 види; молосків (*Mollusca*) — 17 видів. Загалом, фауністичний комплекс безхребетних природного ядра зберігає

Таблиця 2. Кількість та розподіл видів фітобіоти БЗ з охоронним статусом

Систематична група	Охоронні списки						
	ЧКУ	ЧСХО	Eu RL	IUCN RL	БК	CITES	Разом
Судинні рослини	75 (19/64)*	32 (22/11)	13 (2/12)	31 (2/29)	5 (1/5)	3 (0/3)	135 (42/102)
Мохоподібні		2					2
Гриби	6	16					22
Лишайники	2	6					8
Разом	83	56	13	31	5	3	167

Примітки: * – природне ядро / дендрологічний парк; ЧКУ – Червона книга України (2021: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 111 від 15.02.2021 (zareestrovano v Міністерстві юстиції України 23.03.2021 за № 370/35992) «Про затвердження переліків видів рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України (рослинний світ), та видів рослин та грибів, що виключені з Червоної книги України (рослинний світ)»), ЧСХО – Червоний список Херсонської обл. (2013: Додаток 1 до рішення XXVI сесії обласної ради VI скликання № 893 від 13.11.2013), Eu RL – Європейський Червоний список [19]; IUCN RL – Червоний список МСОП (2022); БК – Резолюція 6 (1998) Бернської конвенції; CITES – Додаток II (2023) Конвенції CITES.

різко виражені зональні ксерофільні риси, хоча за останні десятиліття зазнав певних якісних та кількісних змін, пов'язаних із господарською діяльністю.

Зокрема, спостерігається тенденція втрати позицій низки типових представників корінної фауни типчаково-ковилового степу.

На території БЗ зафіксовано перебування 347 видів хребетних тварин (див. табл. 3). Зведений список риб, земноводних, плазунів та ссавців – комахоїдних (*Erinaceiformes*, *Soriciformes*), рукокрилих (*Vespertilioniformes*), зайцеподібних (*Leporiformes*) і гризунів (*Muriformes*) – включає види, зареєстровані у 1990–2019 рр.; хижих (*Carnivora*) – у 1992–2019 рр. Разом із тим, накопичені за час існування заповідника дані щодо видового представництва хребетних (первинна документація та літературні джерела) потребують подальшого критичного перегляду.

У травні 2022 р. штучні водойми зоопарку зарибнили мальками судака звичайного *Sander lucioperca* (Linnaeus, 1758) з метою зменшення чисельності карася, як носія низки захворювань, а влітку – мальками товстолобика білого *Hypophthalmichthys molitrix* (Valenciennes, 1844), як споживача

Таблиця 3. Видове різноманіття фауни БЗ

Систематична група	Форма (статус) перебування		Разом
	природні популяції	зоопарк (напіввільне та вольєрне утримання)	
Безхребетні	1945	–	1945
Хребетні	279	91	347
Ссавці	34	40	74
Птахи	232	50	260
Плазуни	6	–	6
Земноводні	3	–	3
Риби	4	–	4
Разом	2224	91	2292

фітопланктону, що різко погіршує кисневу забезпеченість ставків та є причиною задухи й мору риб під час «цвітіння». Загалом, різноманіття іхтіофауни цілком залежало від господарської діяльності і мало постійний характер у непересихаючих водоймах, обмежуючись заселеними видами. Із введенням у дію державної зрошувальної системи разом із дніпровською водою розподільчими каналами вглиб зони антропогенних ландшафтів проникла частина

видового складу Каховського магістрального зрошувального каналу. Це різноманіття носило сезонний характер, та й воно було втрачено з ліквідацією внутрішніх водних каналів.

Клас земноводних нині налічує три види — ропуху зелену *Bufo viridis* Laurenti, 1768, часничницю звичайну *Pelobates fuscus* Laurenti, 1768 та жабу озерну *Pelophylax ridibundus* Pallas, 1771. В 1920-х рр. серед земноводних заповідника значилися джерелянки червоночереві *Bombina bombina* Linnaeus, 1761 і жаби істівні *Rana esculenta* Linnaeus, 1758 = *Pelophylaxes culentus* Linnaeus, 1758, яких утримували у «мікрозоопарку» при зоотехнічній лабораторії. В літературних джерелах дані про існування перших суперечливі, а про других, після публікації М.І. Дергунова [20], взагалі не згадували. Обидва види не траплялись, принаймні, останні 40 років.

Видовий склад плазунів, із часу перших повідомлень про них, залишився незмінним. Безпідставно до списку хребетних Є.П. Веденьковим і Є.П. Карпачевською [21] включений полоз жовточеревий *Coluber jugularis* Linnaeus, 1758, якого ніхто з дослідників не відмічав ні в минулому, ні в сучасний період.

За весь час орнітологічних досліджень (понад 175 років) у БЗ було зафіксовано перебування 263 видів птахів [5]. Сучасний список орнітофауни включає види, які були зареєстровані на території заповідника протягом останніх 20 років і налічує 260 видів птахів, з яких 28 утримуються тільки в колекції зоопарку [2].

У списках фауни БЗ ссавці представлені 74 видами, з яких 40 видів утримуються в колекції зоопарку [2] (див. табл. 3).

Загалом, оцінка різноманіття та збереженості фауни ссавців залежна від періоду узагальнення (інвентаризації), меж заповідної території, що у 1921, 1965 та 1984 рр. набувала різних конфігурацій, а також діючих режимів землекористування. Аборигенні види *Equus gmelini* Antonius, 1912 та *Saiga tatarica* Linnaeus, 1766 знищені або зникли у дикому стані у межиріччі Дніпро—Молочна на межі XVIII—XIX ст., тому нара-

зі сайга напіввільно утримується у загонах Великого Чапельського поду, що входить до складу заповідної зони. У 1960-х рр. на території БЗ спонтанно з'явилися сарни європейські *Capreolus capreolus* (Linnaeus, 1758) та кабани дикі *Sus scrofa* Linnaeus, 1758, але без належного дотримання правил полювання з боку суміжних мисливських господарств, перший вид останні 20 років не реєструють, другий спорадично і не кожного року відмічається у буферній зоні. Частина стада оленів благородних *Cervus elaphus* Linnaeus, 1758, яка свого часу залишила загопи Великого Чапельського поду і перебувала на вільному випасі, переміщуючись за межі БЗ, зазнала майже повного знищення браконьєрами. Частину тварин із цього стада повернули до Великого Чапельського поду, де знаходиться локальне угруповання. Акліматизація вивірок звичайних *Sciurus vulgaris* Linnaeus, 1758 у паркових насадженнях не вплинула на видове різноманіття заповідної зони.

Рукокрилі отримали різноманітні схованки завдяки старінню паркових насаджень та розбудові житлових масивів і тваринницьких ферм, тому їх видове різноманіття й чисельність збільшилися. Якщо впродовж 1920–1940 рр. в Асканії-Нова нараховували сім видів [22], то в сучасний період на території заповідника зареєстровано 14 видів, 12 з яких визначені в природі, а два — завдяки ультразвуковому детектору.

Домінують серед кажанів займають нетопир білосмугий *Pipistrellus kuhlii* (Kuhl, 1817) та вечірниця дозріла *Nyctalus noctula* Schreber, 1774. Нині не реєструють масових міграції нетопира малого *Pipistrellus pipistrellus* Schreber, 1775 та вечірниці малої *Nyctalus leisleri* Kuhl, 1817.

Зазнавала змін і корінна фауна ссавців. Так, сліди перебування сліпачка звичайного *Ellobius talpinus* Pallas, 1770 на території нинішнього БЗ губляться наприкінці XIX — початку XX ст. Залишається невідомим, на якому етапі зник хом'як звичайний *Cricetus cricetus* Linnaeus, 1758 і коли з'явилася строкатка степова *Lagurus lagurus* (Pallas, 1773).

Кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. відзначився появою миші курганцевої *Mus spicilegus* Petenyi, 1882. Не підтвердилося існування нориці чагарникової *Pytymus subterraneus* Selys-Longchamps, 1836 та миші польової *Apodemus agrarius* Pallas, 1771, визначених І.Г. Підоплічком за кістковими рештками у погадках хижих птахів. Фантомним видом варто вважати мишака уральського *Sylvaemus uralensis* Pallas, 1811. За весь проміжок часу, охоплений зоологічними дослідженнями, до списку фауни БЗ було включено 11 видів ряду хижих (*Carnivora*). З цього списку видалено горностая *Mustela erminea* Linnaeus, 1758, як вид, що включений у результаті помилкової ідентифікації. Критичний стан місцевої популяції тхора степового *Mustela eversmannii* Lesson, 1827, очевидно, вже є незворотним. Лише спорадичні знахідки слідів життєдіяльності тварин протягом останніх п'яти років дали підставу залишити цей вид у фауністичному списку. Несподівано почала зменшуватись чисельність ховрашків малих *Spermophilus pygmaeus* Pallas, 1778 в типових для них біотопах – з 2014 р. на стаціонарах з обліку цього виду його не реєстрували, але на протипожежних обкосах вид спорадично зустрічається. Зрештою, вид зник із тери-

торії заповідника. З 2001 по 2005 рр. відбулось стрімке скорочення населення бабаків *Marmota bobac* Müller, 1776, у подальшому чисельність зменшувалась поступово, стабілізувавшись у 2012–2015 рр. на рівні двох сімейних ділянок. У 2020 р. популяція бабаків вже не існувала.

У складі сучасного фауністичного списку, созологічний статус мають 25 видів безхребетних (табл. 4): 23 види включено до Червоної книги України (2021), з яких три зі статусом «зникаючий», 11 зі статусом «рідкісний», вісім – «вразливий» та один – «неоцінений»; до Червоного списку Херсонської обл. (2013) – один вид; Резолюція 6 (1998) Бернської конвенції налічує один вид; Європейський Червоний список (2021) – два види зі статусом «вразливий» (VU) та один вид – «відомостей недостатньо» (DD).

Із шести видів плазунів списку фауни БЗ три види занесені до Червоної книги України (2021) зі статусом – «вразливий», Резолюція 6 (1998) Бернської конвенції налічує шість видів, список МСОП (2022) – усього два види зі статусом «близький до загрозованих категорій» (NT), Європейський Червоний список (2021) – два види зі статусом «вразливий» (VU) та «близь-

Таблиця 4. Список видів тварин БЗ з охоронним статусом

Систематична група	Охоронні списки					
	ЧКУ	ЧСХО	Eu RL	IUCN RL	БК	Разом
Хребетні	84	26	45	42	260	282
Ссавці	18 (18/–)*	2 (2/–)	4 (3/1)	13 (1/12)	20 (20/–)	36 (24/12)
Птахи	63 (62/9)	24 (24/1)	39 (38/6)	27 (21/8)	231 (221/31)	237 (221/17)
Плазуни	3	–	2	2	6	6
Земноводні	–	–	–	–	3	3
Риби	–	–	–	–	–	–
Безхребетні	23	1	–	3	1	25
Разом	107	27	45	45	261	307

Примітки: * – природне ядро / зоопарк (колекція); ЧКУ – Червона книга України (2021: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 29 від 19.01.2021 «Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)»), ЧСХО – Червоний список Херсонської обл. (2013: Додаток 1 до рішення ХХVІ сесії обласної ради VI скликання № 893 від 13.11.2013), Eu RL – Європейський Червоний список (2021); IUCN RL – Червоний список МСОП (2022); БК – Резолюція 6 (1998) Бернської конвенції.

кий до загрожуваних категорій» (NT), до списку CITES (2023) — три види.

Созологічний елемент орнітофауни БЗ (див. *табл. 4*) об'єднує 63 види птахів, занесені до Червоної книги України (2021). Найбільша кількість видів належить до Соколоподібних (18 видів), значну частку становлять Сивкоподібні та Гусеподібні (11 та 9 видів відповідно). Загалом, 25 видів мають статус «рідкісний», 21 — «вразливий», 15 — «зникаючий» та 2 — «неоцінений». До Червоного списку Херсонської обл. (2013) включено 24 види, з яких фактично рідкісними для території БЗ є два види хижих птахів. Резолюція 6 (1998) Бернської конвенції налічує 231 вид. До списку МСОП (2022) належить один вид зі статусом «зникаючий» (EN), 14 — зі статусом «вразливий» (VU), 12 — «близький до загрожуваних категорій» (NT), по решті — «низький рівень занепокоєння» (LC). Європейський Червоний список (2021) репрезентують два види зі статусом «зникаючий» (EN), сім — з охоронним статусом «близький до загрожуваних категорій» (NT), 20 — зі статусом «вразливий» (VU), десять — «близький до загрожуваних категорій» (NT), решта — «низький рівень занепокоєння» (LC), до списку CITES (2023) — 42 види. Отже, територія БЗ характеризується значною участю рідкісних видів та відіграє значну роль у їх збереженні, насамперед під час міграцій і зимівель.

До Червоної книги України (2021) занесені 18 видів фауни ссавців БЗ (чотири види зі статусом «зникаючий», три — зі статусом «рідкісний», сім — «вразливий»,

по два — «недостатньо відомий» та «неоцінений»). До Червоного списку Херсонської обл. (2013) включено два види. Резолюція 6 (1998) Бернської конвенції налічує 20 видів. Список МСОП (2022) об'єднує два види зі статусом «вимерлий в природі» (EW), два види — «у критичній небезпеці» (CR), один — зі статусом «зникаючий» (EN), чотири — «вразливий» (VU), три — «близький до загрожуваних категорій» (NT) та один — «відомостей недостатньо» (DD). Європейський Червоний список (2021) містить один вид зі статусом «у критичній небезпеці» (CR), два види — «близький до загрожуваних категорій» (NT) та один — «відомостей недостатньо» (DD). Список CITES (2023) охоплює дев'ять видів.

ВИСНОВКИ

Отже, за результатами узагальнень, уточнень та критичної ревізії інвентаризаційних зведень біорізноманіття БЗ, включно з дендрологічним парком загальнодержавного значення та зоопарком, сучасний склад налічує 2570 видів фітобіоти та 2292 види зообіоти. Созологічну групу репрезентують 167 видів флори та 307 видів фауни, що мають національний, регіональний і міжнародний ранг охорони. Безперечно, подані матеріали потребують уточнень й актуалізації інформації з окремих систематичних груп, однак на сьогодні найбільш точно характеризують вагомий природно-ресурсний потенціал БЗ у частині загального різноманіття біоти та її охоронюваної компоненти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національний атлас України. НАН України, Інститут географії, Державна служба геодезії, картографії та кадастру / за ред. Л.Г. Руденко, Б.Є. Патон. Київ: ДНВП «Картографія», 2007. 435 с.
2. Проект організації території Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна та охорони його природних комплексів. Затверджено Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 194 від 11.05.2022 р. 2022. 461 с.
3. Картка первинного обліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду країни. Херсонська область. Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна / уклад. І.К. Поліщук. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду станом на 01.01.06 р. Київ: Логос, 2006. С. 201–243.
4. Гавриленко В.С., Дрогобыч Н.Е., Полищук И.К. Биота Биосферного заповедника «Аскания-Нова» им. Ф. Э. Фальц-Фейна. *Reservatia naturala «Codrii», Simpoziului jubilar*. Lozova, 1996. P. 129–132.
5. Гавриленко В.С., Листопадський М.А., Поліщук І.К., Думенко В.П. Конспект фауни хребетних тварин Біосферного заповідника «Асканія-Нова». Асканія-Нова: ПП Андреева М. М., 2010. 120 с.

6. Шаповал В.В. Флора судинних рослин асканійського степу. Асканія-Нова: ФООП Андреев О. В., 2012. 195 с.
7. Mosyakin S.L. and Fedoronchuk M.M. Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist / Ed. by S.L. Mosyakin. Kyiv: M.G. Kholodny Institute of Botany, 1999. XXIV. 346 p.
8. Ходосовцев О.Є., Дармостук В.В., Ходосовцева Ю.А. Стан вивченості лишайників та ліхенофільних грибів заповідників та Національних природних парків степової зони України. *Заповідна справа в степовій зоні України* (до 90-річчя створення надморських заповідників) (с. Урзуф, 14–15 берез. 2017 р.). Урзуф, 2017. С. 181–188.
9. Фасулати К.К. Полевое изучение наземных беспозвоночных. Москва: Высш. шк., 1971. 424 с.
10. Руководство по изучению земноводных и пресмыкающихся / за ред. Н.Н. Шербак. Киев, 1989. 172 с.
11. Новиков Г.А. Полевые исследования экологии наземных позвоночных животных. Москва: Сов. наука, 1949. 602 с.
12. Полищук И.К. Опыт оценки населения мелких млекопитающих Биосферного заповедника «Аскания-Нова» погодочным методом. Аскания-Нова: Биосферный заповедник «Аскания-Нова», 2009. 54 с.
13. Полищук И.К. Перші результати використання відеопасток в дослідженнях теріофауни Біосферного заповідника «Асканія-Нова». *Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова»*. 2021. Т. 23. С. 33–48.
14. Веденьков Е.П. Современное состояние растительности целинной степи «Аскания-Нова», бывшей до 1966 года в хозяйственном использо-
- вании. *Науч.-тех. бюл. УНИИЖ «Аскания-Нова»*. 1985. Ч. 1. С. 38–40.
15. Рубцов А.Ф., Гавриленко Н.О., Слепченко Л.О. та ін. Каталог рослин дендрологічного парку «Асканія-Нова»: довідк. посіб. Асканія-Нова, 2012. 132 с.
16. Гавриленко Н.О., Мойсієнко І.І., Шаповал В.В. Спонтанна флора дендрологічного парку «Асканія-Нова». *Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова»*. 2008. Т. 10. С. 49–73.
17. Бойко М.Ф. Біорізноманіття Біосферного заповідника «Асканія-Нова»: Мохоподібні. *Актуальні питання збереження і відновлення степових екосистем*: матеріали міжнар. наук. конф., присв. 100-річчю заповідання асканійського степу. Біосферний заповідник «Асканія-Нова»: Асканія-Нова, 1998. С. 7–9.
18. Дудка І.О. Гриби заповідників та національних природних парків Лівобережної України. Київ: Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, 2009. Т. 2. 428 с.
19. Bilz M., Kell S.P., Maxted N. and Lansdown R.V. European Red List of Vascular Plants. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011. 132 p.
20. Дергунов Н.И. Дикая фауна Аскании-Нова. *Степной заповедник «Чапלי» — «Аскания-Нова»*: сб. М.—Л., 1928. С. 146–182.
21. Веденьков Є.П., Карпачевська Є.П. Сучасний стан фауни хребетних заповідного степу «Асканія-Нова». *Охорона природи на півдні України*. Київ: Наукова думка, 1977. С. 85–91.
22. Браунер А.А. Список млекопитающих заповедника Аскания-Нова. *Вісті Державного степового заповідника «Чаплі»*. Харків, 1928. Т. IV. С. 10–23.

REFERENCES

1. Rudenko, L.Gh. & Paton, B.E. (Eds.). (2007). *Natsionalnyi atlas Ukrainy — National atlas of Ukraine*. Kyiv [in Ukrainian].
2. The State Ecological Academy of Postgraduate Education and Management (2022). *Proiekt orhanizatsii terytorii Biosferneho zapovidnyka «Askaniia-Nova» imeni F.E. Falts-Feina ta okhorony yoho pryrodnykh kompleksiv [The project of organizing the territory of the F.E. Falz-Fein Biosphere Reserve «Askania-Nova» and protection of its natural complexes]*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Polishchuk, I.K. (2006). *Kartka pervynnoho obliku terytorii ta ob'ektiv pryrodno-zapovidnoho fondu krainy. Khersonska oblast. Biosfernyi zapovidnyk «Askaniia-Nova» imeni F.E. Falts-Feina. Derzhavnyi kadastr terytorii ta ob'ektiv pryrodno-zapovidnoho fondu stanom na 01.01.06 r. [Card of the primary registration of territories and objects of the nature reserve fund of the country. Kherson region. The F.E. Falz-Fein Biosphere Reserve «Askania-Nova». State cadastre of territories and objects of the nature reserve fund as of January 1, 2006]*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Gavrilenko, V.S., Drogobych, N.Ye. & Polishchuk, I.K. (1996). Biota Biosferneho zapovednika «Askaniya-Nova» im. F. E. Falts-Feyna [Biota of the F. E. Falz-Feina Biosphere Reserve «Askania-Nova»]. *Reservatia naturela «Codrii», Simpozioului jubilar*. P. 129–132 [in Russian].
5. Havrylenko, V.S., Lystopadskyi, M.A., Polishchuk, I.K. & Dumenko, V.P. (2010). *Konspekt fauny khrebetnykh tvaryn Biosferneho zapovidnyka «Askaniia-Nova» [Synopsis of the fauna of vertebrate animals of the Biosphere Reserve «Askania-Nova»]*. Askaniia-Nova [in Ukrainian].
6. Shapoval, V.V. (2012). *Flora sudynnykh roslin askaniiskoho stepu [Flora of vascular plants of the Ascanian steppe]*. Askania-Nova [in Ukrainian].
7. Mosyakin, S.L. (Ed.) & Fedoronchuk, M.M. (1999). *Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist*. Kyiv [in English].
8. Khodosovtsev, O.Ye., Darmostuk, V.V. & Khodosovtseva, Yu.A. (2017). Stan vyvchenosti lyshainykyv ta likhenofilynykh hrybyv zapovidnykyv ta Natsionalnykh pryrodnykh parkiv stepovoi zony Ukrainy [The state of study of lichens and lichenophilic fungi of reserves

- and National Natural Parks of the steppe zone of Ukraine]. *Zapovidna sprava v stepovii zoni Ukrainy (do 90-richchia stvorennia nadmorskykh zapovidnykiv) [Conservation case in the steppe zone of Ukraine]*. (pp. 181–188). Urzuf [in Ukrainian].
9. Fasulati, K.K. (1971). *Polevoe izuchenie nazemnykh bespozvonochnykh [Field study of terrestrial invertebrates]*. Moskva [in Russian].
 10. Shcherbak, N.N. (Ed.). (1989). *Rukovodstvo po izucheniyu zemnovodnykh i presmykayushchikhsya [A Guide to the Study of Amphibians and Reptiles]*. Kiev [in Russian].
 11. Novikov, G.A. (1949). *Polevye issledovaniya ekologii nazemnykh pozvonochnykh zhivotnykh [Field studies of the ecology of terrestrial vertebrates]*. Moskva: Sov. nauka [in Russian].
 12. Polishchuk, I.K. (2009). *Opyt otsenki naseleniya melkikh mlekopitayushchikh Biosfernogo zapovednika «Askaniya-Nova» pogadochnym metodom [Experience in assessing the population of small mammals in the Askania-Nova Biosphere Reserve using the pellet method]*. Askaniya-Nova [in Russian].
 13. Polishchuk, I.K. (2021). *Pershii rezultaty vykorystannia videopastky v doslidzhenniakh teriofauny Biosfernogo zapovidnyka «Askaniia-Nova» [The first results of using a video trap in studies of teriofauna of the Biosphere Reserve «Askania-Nova»]*. *Visti Biosfernogo zapovidnyka «Askaniia-Nova» — News Biosphere Reserve «Askania-Nova»*, 23, 33–48 [in Ukrainian].
 14. Veden'kov, Ye.P. (1985). *Sovremennoye sostoyaniye rastitel'nosti tselinnoy stepi «Askaniya-Nova», byvshey do 1966 goda v khozyaystvennom ispol'zovanii [The current state of the vegetation of the virgin steppe «Askania-Nova», which was in economic use until 1966]*. *Nauchn.-tekhn. byull. UNIIZH «Askaniya-Nova» — Scientific and technical bulletin of the UNIIH «Askania-Nova»*, 1, 38–40 [in Russian].
 15. Rubtsov, A.F., Havrylenko, N.O., Slepchenko, L.O. et al. (2012). *Kataloh roslin dendrolohichnoho parku «Askaniia-Nova»: dovidkovyi posibnyk [Catalog of plants of the dendrological park «Askania-Nova»]*. Askaniya-Nova [in Ukrainian].
 16. Havrylenko, N.O., Moisiienko, I.I. & Shapoval, V.V. (2008). *Spontanna flora dendrolohichnoho parku «Askaniia-Nova» [Spontaneous flora of the dendrological park «Askania-Nova»]*. *Visti Biosfernogo zapovidnyka «Askaniia-Nova» — News Biosphere Reserve «Askania-Nova»*, 10, 49–73 [in Ukrainian].
 17. Boiko, M.F. (1998). *Bioriznomanittia Biosfernogo zapovidnyka «Askaniia-Nova»: Mokhopodibni [Biodiversity of the Biosphere Reserve «Askania-Nova»: Moss]*. *Aktualni pytannia zberezhennia i vidnovlennia stepovykh ekosystem : materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 100-richchiu zapovidannia askaniiskoho stepu [Current issues of preservation and restoration of steppe ecosystems: materials of the international scientific conference dedicated to the 100th anniversary of the legacy of the Askania steppe]*. (pp. 7–9). The Biosphere Reserve «Askania-Nova» [in Ukrainian].
 18. Dudka, I.O. (2009). *Hryby zapovidnykiv ta natsionalnykh pryrodnykh parkiv Livoberezhnoi Ukrainy [Mushrooms of reserves and national natural parks of the Left Bank of Ukraine]*. National Academy of Sciences of Ukraine M.G. Kholodny Institute of Botany [in Ukrainian].
 19. Bilz, M., Kell, S.P., Maxted, N. & Lansdown, R.V. (2011). *European Red List of Vascular Plants*. Luxembourg: Publications Office of the European Union [in English].
 20. Dergunov, N.I. (1928). *Dikaya fauna Askanii-Nova [Wild fauna of Askania-Nova]*. *Stepnoy zapovednik «Chapli» — «Askaniya-Nova» — Steppe reserve «Chapli» — «Askania-Nova»*, 146–182 [in Russian].
 21. Veden'kov, Ye.P. & Karpachevska, Ye.P. (1977). *Suchasnyi stan fauny khrebetnykh zapovidnoho stepu «Askaniia-Nova» [The current state of the vertebrate fauna of the protected steppe «Askania-Nova»]*. *Okhorona pryrody na pivdni Ukrainy [Nature protection in the south of Ukraine]*. (pp. 85–91). Kyiv [in Ukrainian].
 22. Brauner, A.A. (1928). *Spysok mlekopytaiushchykh zapovednyka Askaniya-Nova [List of mammals of the Askania-Nova reserve]*. *Visti Derzhavnogo stepovoho zapovidnyka «Chapli» — News of the State Steppe Reserve «Chapli»*, 4, 10–23 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції журналу 11.09.2023